

Research Article
Araştırma Makalesi

Raşit ÇELİK

Yrd. Doç. Dr. | Assist. Prof. Dr.
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Programları ve Öğretimi, Trabzon Türkiye-
Karadeniz Tec. Univ., Faculty of Education, Education and Training Programs, Trabzon-Turkey
rcelik@umail.iu.edu

John Rawls'un Siyasal Liberalizmi ve Hoşgörü Üzerine

Öz

Bu çalışma John Rawls'un siyasal liberalizmi içerisinde ortaya çıkan hoşgörü anlayışının bir analizini ve çağdaş çoğulcu demokrasiler açısından önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda bu yazıda, öncelikle hoşgörünün kavramsal analizlerinde ortaya çıkan bazı önemli görüşler ve hoşgörünün liberal düşünce geleneği içerisindeki yeri incelenmektedir. Ardından, siyasal liberalizminin özellikle muhakeme zorlukları, makullük ve siyasal adalet gibi temel kavramlarına odaklanarak, siyasal liberal hoşgörü düşüncesi tartışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler

John Rawls, Siyasal Liberalizm, Adalet, Hoşgörü, Muhakeme Zorlukları, Makullük.

Giriş

Özel mülkiyet, bireysel haklar, inanç özgürlüğü gibi tartışma konuları liberalizm açısından her zaman merkezi konumda yer almıştır. Fakat özellikle yirminci yüzyılın ilk yarısında yaşanan büyük savaşlar ve karmaşa durumunun ardından, liberal geleneğin adalet tartışmalarına yeniden özel bir yer ayırdığı görülmektedir. Bu dönem içerisinde ortaya çıkan en etkili adalet teorilerinden biri John Rawls tarafından geliştirilmiştir. Rawls adalet teorisini 1971 yılında *A Theory of Justice* [Bir Adalet Teorisi] adlı eseriyle bir bütün halinde yayımladıktan sonra bu konu üzerine çalışanların değinmeden geçemeyeceği bir düşünür olarak siyaset felsefesindeki yerini almıştır.

Genel olarak, bireysel hak ve özgürlüklerin merkezi konumu, demokratik toplumlarda kaçınılmaz olarak ortaya çıkan çoğulculuğa yapılan vurgu, bu çoğulculuk içerisinde ortaya çıkan farklı yaşam tarzlarına karşı saygı duyulmasına verilen önem ve benzeri unsurlar, günümüzde adaletin liberal bakış açısıyla nasıl teorileştirileceği ve prensiplerinin nasıl tanımlanacağı üzerindeki temel sınırlılıklar olarak tanımlanabilir. Bununla beraber, liberal adalet teorileri birçok liberal değeri de hesaba katmak zorundadır. Örneğin eşitlik, özgürlük, hukukun üstünlüğü, toplumsal işbirliği ve benzeri liberal değerler adalet tartışmalarında merkezi öneme sahiptir. Rawls'un adalet teorisi de bu unsurlar ve değerler üzerine kuruludur. Aslında Rawls (1993) adalet teorisini zaman içerisinde geliştirerek ve teorisini *Political Liberalism* [Siyasal Liberalizm] adlı eseriyle yeniden ele alarak, liberal gelenek içerisinde “siyasal liberalizm” olarak adlandırılan bir çerçeveye yerleştirmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Rawls'un çağdaş demokrasilerde ortaya çıkan çoğulculuğu temele alan ve bu çoğulculuk içerisinde ortaya çıkan her türlü doktrin ve “iyi” anlayışının eşit ve özgür şekilde yer alabileceği adil bir düzenin nasıl mümkün olacağı sorusuna odaklanmasıdır (Rawls 1993: xviii). Rawls buradan hareketle siyasal liberalizmin bazı temel düşüncelerini geliştirir. Örneğin muhakeme zorlukları ve makullük gibi temel kavramlar siyasal liberal yaklaşımın temellerini oluşturur. Aslında Rawls'un savunduğu adil düzen, muhakeme zorluklarının bilincinde olan makul bireylere hayati derecede bağlıdır. Eğer bir toplum makul bireylerden oluşmuyorsa, bu toplumun Rawls'un (1993) belirttiği gibi siyasal alanla sınırlandırılmış adalet prensiplerini oluşturması olası değildir. Fakat her ne kadar çoğunluk olarak makul bireylerden oluşsa bile, çoğulcu bir toplumda makullük tanımına girmeyecek bireyler ve doktrinler görmek de neredeyse kaçınılmazdır. O halde, Rawls'un tanımladığı gibi bir adil düzende makul olmayanların yeri nedir? En temel liberal değerlerden biri olan hoşgörü, bu durumda nasıl bir tavır takınmayı gerektirir? Siyasal liberalizmin kendine özgü bir hoşgörü anlayışı var mıdır?

Tabii ki, bu sorular öncelikle genel olarak liberal hoşgörü anlayışının ve ardından da özel olarak siyasal liberal hoşgörü anlayışının tanımını ele almayı gerektirir.¹

¹ Bununla beraber belirtilmelidir ki, hoşgörünün tek bir versiyonu yoktur. Örneğin bazı yaklaşımlar hoşgörüye dair rasyonel bir bilginin var olduğu önkabulüne dayanarak bir hoşgörü tanımlar oluşturulurken, bazı yaklaşımlar ise böyle bir rasyonel bilginin olmadığı önkabulünden hareketle farklı bir tanıma ulaşırlar. Bu bakımdan hoşgörünün epistemolojik temelleri bir hoşgörü tanımının hangi yollarla ve ne şekilde ortaya konabileceği üzerinde temel bir etkiye sahiptir. Fakat bu çalışmanın sınırlılıkları ve kapsamı doğrultusunda, tüm

Buradan hareketle siyasal liberalizmin hoşgörüye genel yaklaşımı hakkında çıkarımlar yapılabilir. Şüphesiz, liberal düşünce geleneğın tarihsel gelişim sürecinde ön plana çıkan değerlerden bir tanesi hoşgördür (Murphy 1997; Smith 2008). Hoşgörü anlayışı, Avrupa tarihi içerisinde önemli dönüm noktaları olarak görülen Reform hareketleri ve din savaşları gibi dönemlerde edinilen deneyimler sonucunda liberal düşünce geleneğının asli değerlerinden biri haline gelmiştir. Her ne kadar liberal düşünce geleneğı içerisindeki hoşgörü tartışmaları ilk olarak dini hoşgörü çerçevesinde şekillenmiş olsa bile, bugün bu kavram çok geniş bir kapsamda ele alınmaktadır. Hoşgörünün ne olduğu, nasıl tanımlanacağı, sınırlarının nasıl belirleneceğı ve benzeri sorular da bu doğrultuda genişlemiş ve bu kavram üzerinde yürütölen tartışmalar oldukça kompleks bir hal almıştır. Bu bakımdan, hoşgörü hakkında yapılan kavramsal analizler, bu kavram üzerine yürütölen tartışmalar açısından oldukça önemli bir yer tutar. Bu nedenle, bu çalışma öncelikle hoşgörünün kavramsal tartışmalarında ortaya çıkan bazı önemli görüşlere değınerek devam edecektir. Ardından liberal düşünce geleneğı içerisinde ortaya çıkan hoşgörü anlayışının tarihsel gelişimine kısaca değınıldıktan sonra, özellikle siyasal liberalizmin bu konudaki görüşleri ele alınacaktır. Bu doğrultuda, Rawls'un siyasal liberalizm çerçevesinde oluşturduğu adalet anlayışının ana argümanları incelenecek ve buna bağılı olarak siyasal liberal hoşgörü anlayışı üzerine bir tartışmayla çalışma sonlandırılacaktır.²

Hoşgörünün Kavramsal Analiziyle İlgili Bazı Görüşler

Her ne kadar kimi zaman hoşgörü kavramının yalnızca ahlaki anlaşmazlık durumlarına uygulanan bir kavram olduğu ileri sürölse de, aslında önemli görölen konulardaki her türlü uyuşmazlık ya da ayrılık durumu, hoşgörü tartışmalarının kapsamı içerisine girer (Langerak 1994). Bu bakımdan hoşgörü kavramının tanımı ve kapsamı içerisinde girebilecek ve bu kavramı örnekleyebilecek davranışlar ve tutumlar son derece çeşitlidir. Fakat bununla beraber ilgili alını yazında hoşgörünün davranış olarak mı, yoksa tutum olarak mı görölməsi gerektiğine dair önemli tartışmalar göröölür.³ Bu tartışmalarda yaygın olarak ortaya çıkan bir görüşe göre, hoşgörme kavramı davranış, hoşgörü kavramı ise tutumu ifade eder (Cohen 2004; Walzer 1997). Benzer şekilde, Andrew Murphy (1997) bu kavramın sınırlarının daha açık şekilde belirlenebilmesi için hoşgörme kavramının sosyal ve siyasi uygulamalar çerçevesinde, hoşgörü kavramının ise takınılan tutumlar çerçevesinde ele alınmasını savunur.

farklı tartışmaları incelemek olası değildir. Bu nedenle, bu çalışma özellikle liberal düşünce geleneğı içerisinde ortaya çıkan belirli bir düşünme şekline odaklıdır. Bu bağlamda, bu çalışma Kantçı düşünceden kaynağıını alan ve liberal gelenek içerisinde kendine özgü bir yeri olan siyasal liberalizmin hoşgörü anlayışını John Rawls odağında ele almaktadır.

² Rawls'un siyasal liberalizmini bu çalışmanın odağında yer alır. Gerekli yerlerde ilgili sayfalara atıf yapılacak olmakla beraber, sürekli tekrarlamamak adına belirtilmelidir ki Rawls'un görüşlerine dair bütün ifadelerde aksi belirtilmediğı sürece Rawls'un (1993) *Political Liberalism* eserine gönderme yapılmaktadır.

³ İngilizce alını yazında bu tartışmalar *toleration* ile *tolerance* kavramları arasında yapılan ayırım üzerinden yürütöölür. Bu konudaki tartışmalar hakkında, örneğın bkz. Cohen 2004; Langerak 1994; Murphy 1997; Walzer 1997.

Hoşgörünün ne olmadığına dair bazı önemli noktaları net bir şekilde ortaya koymak bu kavramın kapsamını daha anlaşılır şekilde belirlemeye yardımcı olacağı için, hoşgörüye dair kavramsal tartışmalar aynı zamanda hoşgörünün ne olmadığı hakkındaki düşünceleri de özellikle içerir. Bu tartışmalar içerisinde ortaya çıkan bazı noktalar oldukça önemlidir. Örneğin hoşgörü aynılık anlamına gelmez, çünkü her şeyin aynı olduğu yerde hoşgörü sergileyebilecek bir ayrılık ya da karşıtlık durumu ortaya çıkmaz. Edward Langerak'ın (1994) vurguladığı gibi, eğer insanlar her konuda anlaşabilecek olsaydı o zaman hoşgörünün hiçbir yeri ve önemi olmazdı. Bu nedenle, hoşgörü bir dereceye kadar çeşitliliği gerektirir. Fakat bu çeşitlilik durumu, insanların birbirlerine karşı ya da kendilerine kabul edilemez olarak görünen durumlara karşı ilgisiz kalacakları basit bir çoğulculuk anlamına gelmez (Cohen 2004).

Buradan hareketle, hoşgörü kavramıyla ilgili olarak ortaya çıkan başka bir önemli nokta karışma ya da müdahalede bulunma davranışdır. Bir başka ifadeyle hoş görmek, hiçbir şekilde müdahalede bulunmaktan farklıdır. Belirtildiği gibi hoşgörü davranışı bir rahatsızlık ya da anlaşmazlık durumunda ortaya çıkabilir ve fakat böyle bir duruma müdahale etmeden yalnızca seyirci kalmayı gerektirmez. Fakat müdahalede bulunmanın nasıl ve ne zaman hoşgörü kavramının tanımı içerisine girebileceği bu tartışmaların hayati noktalarından biridir. Bu nedenle, hoşgörü rasyonel diyalogu da içeren bir kavramdır (Cohen 2004). Bu bağlamda hoş görmek için taraflar arasında rasyonel bir diyalog olması, belki karşılıklı anlama ya da belki rahatsızlığın, anlaşmazlığın nedenlerini karşı tarafa aktarma çabası da hoşgörünün bir parçası olarak görülebilir. Langerak (1994) da benzer bir görüşü ileri sürer. Ona göre de hoşgörü kavramı rasyonel argümanlar üzerinden karşı tarafın görüşünü değiştirmeyi içerebilir. Fakat burada önemli olan nokta, bu davranışın zorlama üzerinden değil, rasyonel sınırlar içerisinde ortaya konan argümanlar üzerinden yürütülen bir tartışma odaklı olmasıdır. Yine belirtmek önemlidir ki, rasyonel tartışma her zaman ortak bir noktaya ya da aynı düşünceye varmayla sonuçlanmak zorunda değildir. Taraflar birbirlerini ikna edebilecek kadar güçlü argümanlar üretmeyebileceği gibi, her zaman her konuda aynı fikirlere sahip olamayacaklarını da bilmelidir. Aşağıda ele alınacağı gibi, aslında bu durum tam da Rawls'un muhakeme zorlukları kavramıyla ortaya koyduğu düşüncenin bir yansımasıdır. Böylece rasyonel bireyler insan aklının bazı konulardaki belirli bir düşünceyi tek doğru olarak sunamayacağını görür. Bu durum da aslında, hoşgörünün benimsenmesine, hoşgörünün rasyonel bireyler arasında yaygın bir tutum olması gerektiğine işaret eder. Hoşgörü bu açıdan, Langerak'ın (1994) vurguladığı gibi, karşıt bir kimsenin düşüncelerini rasyonel argüman yolu haricinde hiçbir yolla değiştirme çabasına girmeme davranışı olarak da görülebilir.

Buraya kadar ortaya konan görüşler göz önüne alındığında, hoşgörünün oldukça geniş ve kompleks bir kavram olduğu söylenebilir. Hoşgörünün kavramsal tanımını yapma, bu kavramı diğer kavramlardan ayıran özellikleri belirleme ve bu kavramla bazı diğer kavramlar arasındaki birtakım hassas bağları ortaya koyma çabaları hoşgörüden ne anlaşılması gerektiği hakkında önemli bakış açıları ortaya çıkarmıştır. Hoşgörünün nasıl tanımlanabileceği ve hangi şartlar altında gerçekleşebileceği hakkındaki en detaylı analizlerden biri Andrew Cohen (2004) tarafından yapılmıştır. Bu analize göre hoşgörü, sekiz farklı tanımsal koşula bağlı olarak gerçekleşebilir: “Bir hoşgörü davranışı, (1) bir aktörün (2) bilerek ve (3) prensipli bir şekilde, (4) çeşitlilik içerisindeki (5) karşıt bir (6)

diğer aktörün davranışlarına, görüşlerine, vb. unsurlara (7) müdahalede bulunmaktan uzak durma davranışdır; bu davranış, aktörün müdahalede bulunma (8) gücüne sahip olduğunu düşündüğü durumda ortaya çıkmalıdır” (Cohen 2004: 78). Cohen, bu sekiz koşul bir arada ele alındığında hoşgörü kavramını açıkça tanımlamanın gerek ve yeter şartının sağlandığını savunur.

Bu tanım içerisinde, yukarıda henüz değinilmemiş olan iki koşul özellikle dikkat çeker. Bunlardan birincisi güç kavramıdır. Aslında güce sahip olunmadığında, Cohen’in belirlediği diğer yedi koşul içerisinde hoşgörünün gerçekleşip gerçekleşmediği açık şekilde bilinemez. Aslında hoşgörünün yaygın bir tanımına göre hoşgörü yalnızca, hoşgörüsüzlüğün bir seçenek olarak var olduğu durumda ortaya çıkabilir (Jones 2007). Yani buna göre hoş görme davranışı, karşıt olunan bir düşünce, davranış, ya da benzeri unsurları engelleme ya da ortadan kaldırma gücüne sahip olunmasına rağmen bu gibi davranışlardan uzak durulduğunda sergilenmiş olur. Başka bir ifadeyle, bir kimsenin zaten engelleme gücünün olmadığı ama karşıt olduğu bir şeye karşı hoşgörlü olduğu açıkça söylenemez. Bu nedenle, güç kavramı hoşgörü açısından son derece önemli bir kavramdır.

Dikkat çeken ikinci koşul, hoşgörü davranışının prensipli bir şekilde ortaya konması gerektiğidir. Hoşgörü gerçekten bir prensip olarak benimsenmeli midir? Hoşgörü siyasi bir kavram mıdır, yoksa ahlaki bir kavram olarak mı ele alınmalıdır? Bu gibi sorular hoşgörünün uygulama alanını belirlemeye yönelik sorulardır. Fakat yine de, prensip olarak görülüp görülmemesiyle yakından ilişkilidir. Örneğin diğer bireylerin farklılıklarını hoş görme davranışı, bazı filozoflara göre aslında otonom bir bireyin sergileyebileceği türden bir davranıştır. Başka bir ifadeyle, otonominin ya da otonom davranışlar sergileme kapasitesinin değerli bir yaşamı tanımlayan temel öğeler arasında yer aldığını savunan görüşler açısından hoşgörü rasyonel bir bireyin nitelikleri arasında yer alır. Bu nedenle, otonomiye iyi bir yaşam anlayışının merkezine yerleştiren bazı görüşler, aslında hoşgörüyü otonomiden dolayı olarak kaynaklanan bir diğer erdem olarak görebilir. Tabii ki burada ortaya çıkan ana sorulardan belki de en önemlisi, hoşgörü davranışının ne zaman ve ne şekilde sergileneceğiyle ilgilidir. Çünkü otonom bir birey eğer ahlaki açıdan değerli gördüğü bir hoşgörü davranışını sergileyecekse, otonom bir birey olmasının doğal bir sonucu olarak, kendi aklına ve düşünme becerilerine başvurarak bu tür bir davranış nerede, ne zaman ve ne şekilde gerçekleştirmesi gerektiğine karar vermek ve bu kararını uygulamaya dökmek zorunluluğu altındadır. Bu nedenle hoşgörüyü bir prensip olarak benimsemek zorundadır. Tabii ki, hoşgörüye dair tartışmalar içerisinde bu konuda da farklılıklar görülür. Kimi filozoflar hoşgörüyü bireylere atfederken, kimileri hoşgörüyü hükümet ve devlet gibi siyasi kurumlara atfederek analiz ederler. Örneğin, Steven Smith (2008) hoşgörüyü yalnızca kurumlara ait bir özellik olarak inceler. David Heyd’e (2008) göre ise, hoşgörü siyasi bir kavram olarak değil ahlaki bir kavram olarak tanımlanabilir ve dar bir anlam içerisinde bir erdem olarak ele alınmaktansa bir yargılama ve değerlendirme biçimi ya da usulü olarak ele alınmalıdır.

Görüldüğü üzere, hoşgörünün kavramsal tartışmaları oldukça geniştir ve kompleks argümanlar içerir. Fakat özellikle vurgulanması gereken bir nokta, hoşgörü tartışmalarının çeşitlilik ve çoğulculuk gibi birçok demokratik değerle yakından ilişkili olduğudur. Şüphesiz, bu kavramlar ve değerler liberal düşünce geleneği içerisinde son

derece önemli yer tutar. Bu bağlamda, hoşgörü anlayışının liberal düşünce geleneği içerisindeki tarihsel sürecine kısaca değinmek, ardından ele alınacak olan siyasal liberal yaklaşımın hem kökenlerini hem de bazı önemli argümanlarını daha açık şekilde anlamaya yardımcı olacaktır.

Liberal Hoşgörünün Tarihsel Gelişimi

Hoşgörünün yukarıda değinilen kavramsal tartışmaları kadar liberal gelenek içerisindeki tarihsel gelişimi de oldukça önemlidir.⁴ Her ne kadar hoşgörü kimi zaman fazlasıyla liberal olmakla, kimi zaman ise yeteri kadar liberal olmamakla eleştirilmiş bir anlayış olsa bile, liberal geleneğin hem taraftarları hem de karşıtları hoşgörünün liberalizm için merkezi bir yere sahip olduğunu kabul eder (Smith 2008). Çünkü Murphy'nin (1997) vurguladığı gibi, bu kabul içerisinde ortaya çıkan liberal hoşgörü anlayışı bireylere ve bireylerin ahlaki kişiliğine karşı saygı duyulması gerektiği düşüncesiyle yakından ilişkili bir değerdir.

Yine de, temel liberal değer in otonomi mi yoksa hoşgörü mü olduğu önemli bir tartışma konusudur. Paul Gilbert'in (2000) belirttiği gibi tarihsel bakımdan, Reform dönemi liberalleri için temel liberal değer hoşgördür, çünkü onlar mümkün olduğunca geniş bir çeşitlilik içerisinde ortaya çıkan farklı iyi yaşam anlayışlarının hoş görülmesi gerektiğini savunurlar. Fakat Aydınlanma dönemi liberalleri için temel liberal değer otonomidir, çünkü onlara göre bir yaşam bireylerin otonom tercihlerini yansıttığı ölçüde değer taşır (Gilbert 2000). Aslında söz edilen bu iki dönem arasındaki farklılığın altında yatan sebep hoşgörü anlayışının ilk olarak dini hoşgörü tartışmalarıyla ortaya çıkmış olmasıyla ilgilidir. Avrupa tarihinde görülen Reform süreci ve din savaşları erken dönem modern liberal düşünürler ve ardından gelen liberal düşünürler üzerinde oldukça büyük etki bırakarak, hoşgörünün din çatışmalarının giderilmesi açısından son derece önemli bir kavram olduğu sonucuna götürmüştür (Deveaux 1998).

Örneğin, Hobbes minimal bir din anlayışını savunarak bireylerin kişisel sorularına cevap arama çabalarının devlet tarafından engellenmesi gerektiğini ileri sürmüş ve toplumsal düzene zarar vermek ya da savaşa yol açmak gibi tehlikeler barındırmadıkça inanç farklılıklarının hoş görülmesi gerektiğini savunmuştur (Murphy 1997). On yedinci yüzyılın en önemli filozoflarından bir diğeri olan Locke açısından ise, savaşların en temel sebebi ve toplumsal ve siyasi gelişimin karşısındaki en büyük tehlike inanç farklılıkları değil, fakat hoşgörüsüzlüktür (Devaux 1998). Bu nedenle, Locke baskıcı bir yaklaşımın tek bir doktrin etrafında toplanmayı ve toplumsal düzeni sağlayamayacağını savunarak böyle bir yaklaşımın karşısında olmuştur (Fiala 2002). Benzer şekilde on sekizinci yüzyıldaki etkili isimlerden biri olan Voltaire de hoşgörüsüzlüğü savaşların ana sebebi olarak görerek, insanlara karşı farklı inançları

⁴ Tabii ki, hoşgörü anlayışı farklı kültürler ve medeniyetlerde farklı tarihsel gelişim süreçleri gösterebilir. Kimi kültürlerin temel dayanağını oluştururken, kimi kültürlerin sonradan kazandığı, ya da kimi kültürlerin pek de önemsemediği bir davranış ya da tutum şekli olarak ortaya çıkabilir. Aynı şekilde, farklı düşünce geleneklerinin gelişiminde de farklı süreçler görülebilir. Fakat bu çalışmanın amacı ve sınırlılıkları doğrultusunda, bu kavramın tarihsel gelişim sürecine dair tartışmalar özellikle liberal geleneğe odaklı olarak ele alınmıştır.

nedeniyle düşmanlık beslemenin karşısında olmuştur (Devaux 1998). Ayrıca yüzyılda Hume'un da dini hoşgörüye odaklanmasının ana nedeni yine, o dönemde barışı sağlamanın en önemli unsurunun dini farklılıklarla ilgili problemin üstesinden gelmek olduğu düşüncesidir (Clark 2009). On dokuzuncu yüzyılda Mill ise, baskıcı yaklaşımın karşısında olma ve farklı inançlara hoşgörüyle yaklaşma anlayışını bir adım daha ileriye taşıyarak, farklı görüşlerin birbirleriyle etkileşimde olmasının doğruya ulaşmada faydalı olacağını savunarak hoşgörü ve toplumsal düzen tartışmalarına başka bir boyut daha kazandırmıştır (Fiala 2002).

Yirminci yüzyılın en önemli siyaset filozoflarından olan Rawls, hem genel olarak liberalizmin hem de özellikle siyasal liberalizmin tarihsel kökenlerini Reform hareketlerine ve ardından on altıncı ve on yedinci yüzyıllar boyunca devam eden dini hoşgörü tartışmalarına dayandırır (Rawls 1993: xxiv). Fakat, Rawls'a göre, çağdaş demokrasilerinin kaçınılmaz bir özelliği olan çoğulculuk içerisinde artık bu tartışmalar yalnızca dini doktrinleri değil diğer doktrinleri de kapsayacak şekilde devam eder. Hoşgörü anlayışının zaman içerisinde yalnızca insanın metafizik doğasına ve inançlara dair kesin doğrular arama çabaları sonucunda ortaya çıkan farklı görüşlere yöneltilmesi yerine, artık aynı zamanda gerçek hayatta ortaya çıkan çeşitliliğin bir parçası olan farklılıkların birlikte eşit şekilde var olabilmeye ihtiyacına da yöneltilmesi hem liberal geleneğin sorularını hem de hoşgörü tartışmalarının kapsamını genişletmiştir (Fiala 2002). Bu bakımdan Rawls'un hoşgörü anlayışı içerisinde vurguladığı ana düşünce, Mill ve önceki filozofların düşüncelerinden daha geniş bir kapsama sahiptir.

Langerak'ın (1994) vurguladığı gibi, Rawls açısından öncelikli olan, farklı görüşlerin birlikte hareket ederek iyi ya da doğru olanın ne olduğuna dair ortak bir anlayışa ulaşma çabası yerine, birbirlerine zıt ve hatta birbirleriyle kıyaslanamaz olan farklı doktrinlerin aynı siyasi düzen içerisinde nasıl adil bir şekilde yaşayacakları sorusuna odaklanmaktır. Bu bakımdan Rawls farklılıkları, Mill gibi en yüksek doğruya ulaşmanın bir aracı olarak görmek yerine hoşgörü ve karşılıklı saygıya dayalı olan bir toplumsal işbirliğinin oluşturulmasının ana unsuru olarak değerlendirir. Bu bakımdan Rawls'un hoşgörü anlayışı hem eşitlik ve sosyal adalet kavramlarıyla derinden ilişkilidir hem de Locke'un ve Voltaire'in anlayışlarına göre de daha geniş bir içeriğe sahiptir, çünkü toplumsal şartların hoşgörüye zorunlu kıldığına ve buna bağlı olarak ortaya çıkan hoşgörüye ve saygıya dayalı bir toplumsal düzene Rawls kadar değinmemişlerdir (Devaux 1998). Bununla beraber, her ne kadar Rawls'un adil işbirliğine yaptığı vurgu bu noktada ön plana çıksa da, Rawls'un Kantçı temeller üzerinde geliştirdiği rasyonel birey anlayışı bu işbirliği düşüncesinin temelinde yatar. Aşağıda detaylı olarak değinileceği gibi, muhakeme zorlukları düşüncesinden hareketle makul çoğulculuk ve toplumsal işbirliği anlayışlarına varan makul bireylerin yokluğunda Rawls'un hedeflediği adil düzene ulaşmak olası değildir. Bu bakımdan Rawls'un hoşgörü yaklaşımı hem rasyonel birey tanımına hem de işbirliğine dayalı adil bir düzen anlayışına derinden bağlıdır.

Aslında Rawls (1971) kendisini Locke, Rousseau ve Kant gibi isimlerin oluşturduğu toplumsal sözleşme geleneğinin bir parçası olarak tanımlar, fakat yine de kendi yaklaşımının genel toplumsal sözleşme anlayışından daha farklı olduğunu savunur. Toplumsal sözleşme geleneğinin genel anlayışından farklı olarak, Rawls açısından toplumsal sözleşme bir topluma girmek için kabul edilmesi gereken bir

anlaşma olarak görülmemelidir. Rawls'un adalet teorisi toplumsal sözleşme geleneğinin tüm özelliklerini barındırmaz, çünkü bir topluma dair tüm değerleri tanımlayan kapsamlı bir doktrin değil, farklı doktrinlerin işbirliği içerisinde ve adaleti yalnızca siyasal alanda tanımlamaya odaklı bir yaklaşımdır. Eğer bir doktrin insan yaşamında nelerin değerli olduğuna, bir yaşamın ne şekilde sürdürülmesi gerektiğine, hangi bireysel erdemlere sahip olunması gerektiğine ve özel alana giren benzeri unsurlara dair evrensel nitelikte iddialarda bulunuyorsa, Rawls'a göre böyle bir doktrin kapsamlı bir doktrindir (Rawls 1993: 13, 175). Örneğin Rawls'a göre Kant'ın otonomi odaklı liberalizmi ile Mill'in bireycilik odaklı liberalizmi kapsamlı doktrinlerdir, çünkü hem Kant'ın hem de Mill'in doktrinini hayatın her alanına uygulanan temel prensipler üzerine kuruludur (Rawls 1993: 78, 98-99). Kısaca, Rawls açısından eğer bir doktrin siyasal alanın dışında kalan herhangi bir konuda evrensel kesinlik iddialarında bulunuyorsa, bu doktrin kapsamlı bir doktrindir.

Rawls'a göre hiçbir kapsamlı doktrin farklı inanç ve görüşlerden oluşan çoğulcu bir toplumda herkes için adaleti sağlayacak güvenilir bir dayanak sağlayamaz, çünkü tek bir doktrine bağlı olarak belirlenen adalet prensipleri bu doktrinden farklı doktrinleri benimseyenler için adaleti sağlayamama riskini taşır. Rawls'a göre çoğulcu bir yapı içerisindeki bir kapsamlı doktrin eğer her bir bireyin hayatına dair evrensel çıkarımlar yapar ve herkesin bu doktrinden kaynağını alan belirli bir iyi yaşam anlayışını benimsemesi gerektiği düşüncesiyle hareket ederse, bu doktrin en nihayetinde baskıcı bir hal alacak ve devlet gücünü elinde bulundurduğu sürece bu gücü diğer doktrinleri bastırmak için kullanmak zorunda kalacaktır (Rawls 1993: 37). Bu durum ise istikrarlı bir adil düzen yerine sürekli çatışma halinde olan bir düzene yol açacaktır (Rawls 1993: 42, 134). Bu açıdan Rawls'un yalnızca siyasal alan içerisinde sınırlı kalacak şekilde bir adalet teorisi oluşturma çabasının asıl nedeni, Rawls'un günümüz demokrasilerinin kaçınılmaz çoğulcu yapısına odaklanmasıdır (Rawls 1993: 36, 136). Rawls bu görüşünü, *muhakeme zorlukları* ve *makul çoğulculuk* gibi temel fikirlerle destekler ve çoğulcu bir demokratik toplumda düzeni sağlayacak olan bir adalet teorisinin hiçbir felsefi, dini ya da etik kapsamlı doktrine bağlı olmaksızın oluşturulması gerektiğini savunur. Bu bağlamda Rawls siyasal liberal bakış açısıyla olgunlaştırdığı adalet teorisini *adaletin prensipleri üzerinde anlaşmış ve bunu örtüşen bir konsensüs ile garanti altına almış makul bireylerden oluşan adil bir toplumsal işbirliği düzeni* düşüncesi üzerine kurarak, toplumsal sözleşme geleneğinin diğer filozoflarından ayırır.

Bu genel yaklaşım Rawls'u zamanla, liberal gelenek içerisinde siyasal liberalizm olarak adlandırılan özgün bir yaklaşımı geliştirmeye götürmüştür.⁵ Tabi ki, bir önceki paragrafta vurgulanan ifadelerde görüldüğü gibi, Rawls'un siyasal liberalizmi kendine has bazı temel kavramlar barındırır. Siyasal liberalizmi anlamak açısından Rawls'un bu temel kavramlarla nasıl bir argüman oluşturduğunu görmek önemlidir. Bu nedenle, siyasal liberalizmin hoşgörü anlayışına geçmeden önce siyasal liberalizmin bazı temel fikirlerini ve bu fikirlerin nasıl bir liberal yaklaşıma götürdüğünü kısaca incelemek yararlı olacaktır. Bu amaçla Rawls'un birey, çoğulcu toplum ve böyle bir toplumu adil

⁵ Siyasal liberalizm bugün, Rawls'un *Siyasal Liberalizm* adlı eseriyle ortaya koyduğu çerçeveden daha geniş bir kullanıma sahiptir. Fakat bu çalışma yalnızca, Rawls'un siyasal liberalizmiyle oluşturduğu genel yaklaşım içerisinde sınırlandırılmıştır.

yapan ana özellikler hakkındaki görüşlerine bakarak hem yukarıda vurgulanan kavramlara açıklık getirilmiş olacaktır hem de siyasal liberalizmin genel çerçevesi çizilmiş olacaktır.

Siyasal Liberalizmde Birey, Toplum ve Adalet

Rawls'a göre normal şartlarda her birey iki temel kapasiteye sahiptir (Rawls 1993: 19). Bunlardan biri, değerli bir yaşamı tanımlayan bir iyi anlayışına sahip olma kapasitesidir. Diğeri ise, bir adalet duygusuna sahip olma kapasitesidir. Her birey bu iki temel kapasiteyle beraber, akıl sahibi olması sayesinde değerlendirme yapma, çıkarımlarda bulunma ve sonuçlara varma gibi becerilere de sahiptir. Bir başka ifadeyle, her birey akıl yürütme kapasitesine de sahiptir. Aslında bireylerin hem iyi anlayışlarını oluşturmaları açısından hem de adalet duygularını geliştirmeleri açısından bu akıl yürütme becerisi son derece önemlidir. Fakat Rawls, insan aklının kullanımıyla ve sınırlılığıyla ilgili olarak önemli bir argüman ortaya koyar. Buna göre, özellikle bazı alanlarda insan aklı bireyleri farklı sonuçlara götürür. Örneğin dini, felsefi, kültürel ya da benzeri kapsamlı doktrinlerden kaynağını alan iyi anlayışlarını şekillendiren metafizik konular bazı zor problemler barındırır. Bu konulardaki argümanların kompleks yapısı, metafizik konuların muğlaklığı, kesin sonuçlara götürebilecek kanıtların eksikliği gibi unsurlar insanların farklı sonuçlara varmasına yol açar. Bu farklılıkların nedeni bireylerin bilgisizlikleri ya da birbirlerine karşıt olmaları gibi unsurlar değildir. Aksine, belirtildiği gibi bu konuların kompleks ve muğlak yapılarıyla beraber insan aklının sınırlılığıdır. Yani her ne kadar her bireyde ortak bir akıl yürütme kapasitesi var olsa bile, bu kapasite herkesi her zaman aynı sonuçlara götürmekte yetersizdir. Rawls bu durumu muhakeme zorlukları olarak adlandırır (Rawls 1993: 56-58).

Muhakeme zorlukları, bireyler arasındaki farklılıkların altında yatan ana nedendir. Bir başka ifadeyle, insanların farklı iyi anlayışlarına sahip olmaları muhakeme zorluklarından kaynaklanan ve insan aklının kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan bir durumdur. Başka bir ifadeyle bir toplumdaki iyi anlayışları bakımından görülen çeşitlilik ya da çoğulculuk insan aklının kaçınılmaz bir ürünüdür. Bu nedenle Rawls açısından bireylerin makul olarak tanımlanabilmeleri bu gerçeğin farkında olmalarıyla yakından ilişkilidir (Rawls 1993: 54). Rawls'a göre makul bir birey, herkesin tek bir iyi anlayışına sahip olamayacağını ya da bir bireyin kendi iyi anlayışını diğer herkesin kabul edebileceği şekilde gerekçelendiremeyeceğini bilir ve bu nedenle ortaya çıkan farklılıkları çok doğal karşılar. Bununla beraber, muhakeme zorluklarının bilincinde olan bir birey, kendi benimsediği iyi anlayışını diğer bireylere dayatma ya da zorla kabul ettirme gibi arayışlar içerisine girmez, çünkü muhakeme zorlukları fikriyle vurgulandığı gibi tek bir iyi anlayışının herkese karşı evrensel bir şekilde gerekçelendirilemeyeceğinin farkındadır.

Bu temel düşünce siyasal liberalizm açısından ana dayanak noktalarından biridir. Buradan hareketle, Rawls makul bireylerden oluşan bir makul çoğulculuk düşüncesini ortaya koyar (Rawls 1993: 36-37, 63-64). Makul bir çoğulcu toplum, basitçe farklılıkların ya da çeşitliliğin oluşturduğu çoğulcu bir toplum olarak adlandırılmaz. Belirtildiği gibi, insan aklının özgür kullanımı bir toplumu oluşturan bireylerin ve

grupların farklı doktrinleri ve bu doktrinlerden hareketle tanımlanan farklı iyi anlayışlarını benimsemelerine kaçınılmaz olarak yol açar. Fakat çoğulcu bir toplumu makul yapan yalnızca bu bağlamdaki farklılıkları barındırması değildir. Yalnızca farklılıkları barındırmak ve fakat bu farklılıkların doğal ve kaçınılmaz olduğunu kabul etmemek, çoğulcu bir toplumun barındırdığı doktrinler arasında bir çatışmaya neden olabilir. Bu çatışma özellikle, bir doktrin değerli bulduğu iyi bir yaşam anlayışını diğer herkese kabul ettirme çabasına girdiğinde ortaya çıkar. Muhakeme zorluklarını kabul etmeyen bir doktrin, kendince değerli gördüğü iyi anlayışını diğer doktrinlerin iyi anlayışlarından daha üstün ve daha doğru gördüğünde, kendi anlayışını diğer herkesin de kabul etmesi gerektiğini düşünür. Böylece, basitçe çoğulcu bir yapıya sahip olan bir toplumda farklı iyi anlayışlarını değerli bulan farklı doktrinler birbirlerini eşit derecede değerli, kabul edilir ve birlikte var olmayı hak eden doktrinler olarak görmekte zorlanırlar. Bu durum ise, herkes için ne adaleti ne de hoşgörüü sağlayabilir. Basit bir çoğulcu toplum içerisinde daha güçlü olan doktrin diğerlerine karşı baskıcı bir tavırla kendince değerli olan tek bir iyi anlayışını kabul ettirmeye çalışması, gücün dengesiz olarak dağıldığı zamanlarda özellikle açık şekilde görülür.

Aslında Rawls bu nedenle örtüşen konsensüs adını verdiği bir toplumsal sözleşme düşüncesini geliştirir.⁶ Örtüşen konsensüs fikri bir çeşit anayasaya karşılık gelir. Fakat sıradan bir anayasal düzenlemeden farklıdır. Örtüşen bir konsensüsle garanti altına alınmış adalet prensipleri yalnızca, vatandaşların gündelik yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan demokratik kurumlara uygulanır ve bireylerin özel alanları içerisinde kalan iyi anlayışlarını ve benimsedikleri doktrinleri şekillendirme amacı taşımaz (Rawls 1993: 11-12). Rawls, farklı ve hatta birbirleriyle çelişki içerisinde olan kapsamlı doktrinleri barındıran bir toplumda bu farklı doktrinlerin tümünün katılımıyla örtüşen bir konsensüsün sağlanabileceğini savunur. Rawls bunun gerçekleşebilmesi için adaletin prensiplerinin yalnızca siyasal alanla sınırlandırılarak belirlenmesi gerektiğini düşünür. Hiçbir kapsamlı doktrinden kaynağını almayan ya da hiçbir doktrine göre gerekçelendirilmemiş olan ve böylece adaletin prensiplerini yalnızca siyasi alan içerisinde kalarak belirleyen bir konsensüs, Rawls'un örtüşen konsensüsle ifade etmek istediği ana düşüncedir. Bir başka ifadeyle, bir örtüşen konsensüs ve bu konsensüsün belirlediği adalet prensipleri toplumda var olan bütün doktrinlerden bağımsız olarak ve fakat o toplumda var olan tüm farklı doktrinlerin katılımıyla belirlendiğinde, üzerinde anlaşılabilir adalet prensipleri herkes için adil prensipler olacaktır.⁷ Rawls'a göre adil bir toplumsal işbirliğinin sağlanması, çoğulcu demokrasilerde ancak ve ancak adaletin prensipleri siyasal alan içerisine sınırlandırıldığında mümkündür. Aksi halde, yani adaletin prensipleri belirli bir kapsamlı doktrine göre belirlendiğinde, ortaya çıkan prensipler o doktrini benimseyen bireyler açısından adil görünürken farklı doktrinleri benimseyen bireyler açısından adil görünmeyecektir. Yukarıda vurgulandığı gibi, bu durum ise, uzun vadede istikrarlı bir adil toplumsal düzeni sağlayamayacaktır, çünkü Rawls'a göre kapsamlı bir doktrin kendi hakimiyetini sürdürmek için diğer doktrinleri

⁶ Örtüşen konsensüs fikrinin detaylı tartışması için, bkz. Rawls 1993: 133-168.

⁷ Rawls'un hakkaniyet olarak adalet teorisine ait adalet prensipleri ya da adalet prensiplerinin belirlenme yöntemleri bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Çalışmanın sınırlılıkları doğrultusunda, buradaki amaç genel çerçevesiyle siyasal liberalizm düşüncesinin ana argümanlarını hoşgörü tartışmaları odağında ele almaktır.

benimseyenlere baskıcı bir tavırla yaklaşmak zorunda kalacaktır ve güç dengeleri değiştiğinde toplumsal istikrar yerini çatışmaya bırakacaktır. Bu nedenle Rawls'a göre, kaçınılmaz olarak çoğulcu yapılara sahip olan çağdaş demokratik toplumlar adaletin prensiplerini siyasal alan içerisine sınırlı kalarak belirlemelidir. Aslında çoğulcu toplumlar açısından istikrarlı bir adil düzen arayışı siyasal liberalizmin esas çıkış noktasıdır. Rawls bunu *Political Liberalism* [*Siyasal Liberalizm*] eserinin ilk sayfalarında özellikle vurgular: “Makul ama birbirleriyle bağdaşmayan dini, felsefi ve ahlaki doktrinlerin derin ayrılıklara yol açtığı çoğulcu bir toplumun, özgür ve eşit vatandaşların oluşturduğu adil ve istikrarlı bir toplum olabilmesi nasıl mümkündür?” (Rawls 1993: xviii). Bu amaç doğrultusunda Rawls örtüşen bir konsensüs ile güvence altına alınmış ve siyasal alanla sınırlandırılmış olan adalet prensiplerinin böyle bir çoğulcu toplumda herkes için adaleti istikrarlı bir şekilde sağlayacağını düşündür. Kısaca, Rawls'un siyasal liberal yaklaşımının ana çerçevesi bu amaç doğrultusunda şekillenmiştir.

Fakat bu noktada ortaya çıkabilecek bir soru şöyle olabilir: Bireyler ve gruplar neden böyle bir konsensüs arayışında olmalıdır? Rawls'un savunduğu gibi bir konsensüs ve siyasal adalet prensipleri oluşturmak gerçekten istenir ya da arzulanır bir amaç mıdır? Aslında bu ve benzeri soruların cevabı yukarıda vurgulanan makullük kavramıyla ilişkilidir. Belirtildiği gibi, bu kavram kaynağını muhakeme zorlukları düşüncesinden alır ve Rawls'un siyasal liberal teorisini oluşturmasında asli bir öneme sahiptir. Muhakeme zorluklarının bilincinde olan bireyler, diğerleri tarafından benimsenen ve hatta kendi benimsedikleri doktrinlerle çelişki içerisinde olan doktrinleri de kendi iyi anlayışları ve benimsedikleri doktrinler kadar değerli bulurlar. Çünkü muhakeme zorlukları düşüncesiyle vurgulandığı gibi, makul bireyler özellikle zor metafizik konularda doğruluğu herkesçe kabul edilecek cevaplara ulaşamayacağını bilirler. Bununla beraber, kendileri için anlamlı olan deneyimler, öncelikler ve akıl yürütme şekilleri üzerinden ulaştıkları sonuçların kendileri açısından değer taşıdığını da bilirler. Fakat yalnızca kendi vardıkları sonuçlar ve bu sonuçlar doğrultusunda şekillenmiş iyi anlayışlarının değil, aynı zamanda benzer yollarla ve fakat farklı sonuçlara ulaşmış olan diğerlerinin benimsedikleri iyi anlayışlarının da bu anlayışları benimseyenler açısından aynı derecede değerli ve anlamlı olduğunu kabul ederler. Bu nedenle hem insan aklının kaçınılmaz olarak farklılıkları ve çoğulculuğu doğurduğunu bilirler hem de herkesin tek bir doktrini benimsemesini beklemenin ya da tek bir doktrini herkese kabul ettirme çabalarının anlamsız olacağını ve istikrarlı bir adil düzeni sağlayamayacağını bilirler. Aslında muhakeme zorlukları düşüncesinin bilincinde olan makul bireyler tam da bu nedenlerle, bireyler ve gruplar arasındaki tüm farklılıklara rağmen herkes için adaleti sağlayabilecek prensiplere ulaşmanın gerekliliğini kavrayarak böyle bir arayış içerisinde olurlar. Makul bireyler ne hiçbir kimseyi bir diğerine göre daha düşük temel haklarla sınırlayacak prensipler önerirler ne de böyle bir öneriyi kendi çıkarına olsa bile kabul ederler. Makul bireyler yalnızca herkes için adil olan adalet prensiplerini önermeye, diğerleri tarafından önerilen bu tür prensipleri kabul etmeye ve kabul edilen adalet prensiplerini uygulamaya koyup bu prensiplere göre hareket etmeye istekli bireylerdir. Adil bir toplumsal işbirliği düzeninin herkes için gerekli olduğunun bilincinde olan makul bireylerden oluşan çoğulcu bir toplum, kısaca makul çoğulculuk olarak nitelendirilir.

Makul Çoğulculuk ve Hoşgörünün Sınırları

Aslında siyasal liberalizmin istikrarlı ve adil olmasını sağlayan ana özellik, yani adaletin prensiplerinin yalnızca siyasal alan içerisinde sınırlandırılması, Rawls'un hoşgörü anlayışıyla doğrudan ilişkilidir. Yukarıda belirtildiği gibi, muhakeme zorlukları ve makul çoğulculuk gibi temel fikirler aynı zamanda siyasal liberalizmin hoşgörü anlayışının sınırlarını belirleyen unsurlardır. Bu temel fikirler sayesinde, oldukça geniş bir hoşgörü anlayışı ve tüm makul ama birbirinden farklı ve birbirleriyle kıyaslanamaz olan kapsamlı doktrinler ve bu doktrinlere bağlı olarak şekillenmiş çeşitli iyi anlayışları siyasal liberal bir demokraside eşit ve özgür şekilde yaşama hakkı bulurlar. Siyasal liberal bir demokraside vatandaşların eşit olması, özel yaşamlarında hangi doktrini benimsediklerine bakılmaksızın tüm vatandaşların adaletin siyasal prensiplerinin belirlenmesi sürecine eşit katılımı ve herkesçe onaylanan bu prensiplerin, tüm vatandaşların haklarını eşit derecede garanti altına alması ve herkese eşit şekilde uygulanması bağlamında tanımlanır. Vatandaşların özgür olması ise, özel yaşamlarında hangi iyi anlayışını değerli bulacakları, bu iyi anlayışını hangi kapsamlı doktrinden hareketle şekillendirecekleri, hangi kültürel grubun parçası olacakları ve benzeri şekilde siyasal alanın dışında kalan diğer tüm konulardaki tercihleri bakımından özgür olmaları bağlamında tanımlanır. Kısaca, Rawls'a göre siyasal liberal bir demokrasi, vatandaşları bu anlamda eşit ve özgür görerek vatandaşların işbirliği içerisinde belirlediği adalet prensiplerini örtüşen bir konsensüsle garanti altına alır ve istikrarlı bir adil düzen oluşturur.

Tabii ki, tüm bunların gerçekleşebilmesi yine vatandaşların bireysel karakterlerine hayati derecede bağlıdır. Yukarıda vurgulandığı gibi, vatandaşlar makul bireyler olarak hareket etmediği sürece ne siyasal alanda birbirlerini eşit vatandaşlar olarak görebilirler ne de farklı iyi anlayışlarına sahip ve farklı doktrinleri benimsemiş bireyleri ve grupları ahlaki bağlamda eşit derecede değerli görebilirler. Böyle bir durumda, vatandaşların burada vurgulandığı şekliyle özgür olmalarını beklemek de imkansızlaşır. Bu nedenle, muhakeme zorluklarının bilincinde olan ve bu düşünce üzerine kurulu makullük kavramı içerisinde tanımlanabilecek bireyler, çoğulculuğu böylesine geniş derecede kapsayan bir yaklaşım açısından hayatidir. Tam da bu nedenle Rawls insanların kaçınılmaz olarak farklı sonuçlara varmasının ana nedenini açıklayan muhakeme zorlukları fikrinin demokratik hoşgörü düşüncesi açısından temel bir önem ve anlama sahip olduğunu düşünür (Rawls 1993: 58). Başka bir ifadeyle, Rawls hoşgörü kavramını çoğulculuğun kaçınılmazlığı düşüncesi içerisinde tanımlar. Bireylerin ve grupların birbirlerine hoşgörü içerisinde yaklaşabileceği böylesine geniş bir çoğulculuk, Rawls'un tanımladığı makullük düşüncesine hayati derecede bağlıdır.

Aslında Rawls'un ilk olarak muhakeme zorlukları fikrine ve buradan hareketle makul birey, makul çoğulculuk ve toplumsal işbirliği gibi temel fikirlerle beraber siyasal alan üzerine yaptığı vurgu hep birlikte ele alındığında, hoşgörünün siyasal liberal çerçevesi belirgin şekilde ortaya çıkar. Bu çerçeve içerisinde Rawls'un hoşgörü anlayışının siyasal niteliği son derece önemli bir unsurdur. Rawls'a göre, çoğulcu bir toplumda var olan tüm kapsamlı doktrinler makul doktrinler oldukları sürece siyasal alanda eşit şekilde yer almalıdır. Bu doktrinlerin etik, dini, ya da kültürel konularda ortaya attıkları farklı ve birbirleriyle çelişen görüşler bu alanda yer almanın ya da yer almamanın bir gerekçesi değildir. Özel alan içerisinde kalan ve iyi anlayışlarını

şekillendiren temel metafizik görüşlerini siyasal alan içerisine giren konuların ortak çözüm sürecine karıştırmadıkça, bir kapsamlı doktrin makul çoğulculuğun eşit bir parçasıdır. Yukarıda belirtildiği gibi, makullük tanımı içerisinde hareket eden her bir kapsamlı doktrin ve bu doktrinlere göre şekillenen farklı iyi anlayışlarına sahip olan makul bireyler, adaletin prensiplerinin belirlenmesinde eşit şekilde yer alırlar. Bu bakımdan, insanların benimsedikleri kapsamlı doktrinlerin metafizik konulara verdikleri cevapların niteliği, toplumun her bir bireyini ilgilendiren konulara dair ortak çözümler üretme sürecine katılımın bir kriteri değildir.

Bu bağlamda Rawls'a göre hoşgörü prensibi felsefenin kendisine uygulanır (Rawls 1993: 10). Rawls açısından bunu yapmanın, yani hoşgörüğü bu anlamda uygulamanın yolu insanların dini, felsefi ve etik konulara dair sorulara özgürce benimsedikleri görüşler doğrultusunda cevap aramalarına izin vermektir (Rawls 1993: 154). Yani özel alan içerisinde kalan konularda farklı ve birbirleriyle çelişen doktrinleri benimsemek ve bu doktrinlerin temel argümanları doğrultusunda metafizik konularda farklı görüşlere sahip olmak, muhakeme zorlukları düşüncesiyle ortaya konan çoğulculuğa kaçınılmaz şekilde götürdüğüne göre, o halde bu alanda ortaya çıkan farklılıklara ve çeşitliğe karşı hoşgörüyle yaklaşmak makul çoğulculuğun bir gereğidir. Bu durum hem bir doktrin diğer doktrinlere karşı aldığı tavırla hem de bir bireyin diğer bireylere karşı aldığı tavırla da yakından ilişkilidir. Makul çoğulculuk anlayışı içerisinde hoşgörü, farklı ve birbiriyle çelişen kapsamlı doktrinlerin birbirlerini yine de makul doktrinler olarak tanımalarını ifade eder. Benzer şekilde, makul bir birey de diğer bireylerin kendisinden farklı iyi anlayışlarına sahip olmasını aynı tavır içerisinde hoşgörüyle karşılar.

Bu noktada hoşgörü tartışması, makullük anlayışının siyasal karakterini bir kez daha ön plana çıkarır. Bir kapsamlı doktrini makul kapsamlı doktrin olarak tanımlayan ana unsur, bu doktrin farklılıkları ve çeşitliliği insan aklının kaçınılmaz sonucu olarak görerek bu farklılık ve çeşitliliğe rağmen toplumsal işbirliği anlayışı içerisinde birlikte yaşamının kurallarını ortaya koyan adalet prensiplerini belirleme ve bu prensiplere uyma isteğidir. Bir kapsamlı doktrin metafizik sorulara verdiği cevaplar bir birey ya da grup tarafından anlamlı ve değerli görüldüğü için benimsenir ve bireylerin iyi anlayışları da bu doktrine göre şekillenir. Fakat tabii ki, bu bireyler diğer bireylerin benimsedikleri farklı kapsamlı doktrinleri ve iyi anlayışlarını kabul etmek ya da benimsemek zorunda değildir. Muhakeme zorlukları düşüncesiyle gösterildiği gibi, yalnızca bu farklı doktrinleri benimseyenlerin de kendilerince anlamlı ve değerli nedenlerinin olduğunun bilincinde olmalıdırlar. Rawls'un vurguladığı hoşgörü anlayışı tam da bu noktada kendini gösterir. Hoşgörü öncelikle, evrensel iddialarda bulunulamayacak olan konularla ilgili olarak ortaya çıkan farklılık ve çeşitliliğe uygulanmalıdır. Hoşgörüyle karşılanan bu farklılık ve çeşitlilik, siyasal alana giren ve toplumdaki herkesi ilgilendiren konularda hiçbir tarafın benimsediği doktrine ya da yaşamını şekillendirdiği iyi anlayışına göre dışlanmaması gerektiği sonucuna götürür.

O halde, ne zaman hoşgörünün sınırları aşılmış olur? Kimler hoş görülmemelidir? Ya da, kimler makul olmadığı için siyasal alandaki çözüm arayışlarına katılmamalıdır? Makul olmayan kapsamlı doktrinlere karşı takınılacak tavır hangi açılardan makul olabilir? Makul bir çoğulculuk olarak tanımlanabilecek adil bir düzende, hoşgörünün sınırları nedir?

Her şeyden önce belirtmek önemlidir ki, Rawls'un siyasal liberal yaklaşımı dışlayıcı bir bakış açısına değil, aksine kapsayıcı bir bakış açısına sahiptir. Rawls, bir toplumda makul olmayan ve hatta aşırı derecede akıldışı kapsamlı doktrinlerin var olabileceğinin farkındadır. Fakat Rawls bu durumda bile dışlayıcı bir tavır yerine hoşgörü anlayışı içerisinde ve kapsayıcı bir tavırla bu durumu şöyle ifade eder: “toplumun bütünlüğüne ve adaletine zarar vermemek için bu tür kapsamlı doktrinler de içerilmelidir” (Rawls 1993: xvii). Rawls'un bu düşünceyle vurguladığı bakış açısı, adaletin prensiplerinin ve bu prensipleri uygulayan kurumların bu tür kapsamlı doktrinleri de içermesi gerektiği düşüncesidir, çünkü böylece adaletin işleyişine zarar gelmeyecektir (Rawls 1993: 64).

Aslında Rawls bu düşüncelerle önemli bir noktaya özellikle vurgu yapar. Bir kapsamlı doktrin makul olarak görülemeyecek temel argümanlarını adaletin prensiplerinin belirlenmesi sürecindeki tartışmalara karıştırmadığı sürece hoşgörü sınırları içerisinde karşılık bulmalılar. Bir başka ifadeyle, Rawls'a göre bir kapsamlı doktrin her ne kadar makullük sınırları içerisine girmese ya da aklına sınırlarını zorlayacak kadar uç argümanlara sahip olsa bile, toplumsal bütünlüğe ve siyasal adalete zarar vermediği sürece hoşgörü sınırları içerisinde kabul edilmeli ve toplumdan dışlanmamalı ya da baskı görmemelidir. Rawls açısından hoşgörüsüz olan, yani temel hak ve özgürlüklerin bazılarını ya da tümünü siyasal alanda bile değersiz bularak aksini savunan hoşgörüsüz kapsamlı doktrinler bile, toplumun adil düzenine karşı tehdit oluşturmadığı sürece hoşgörü içerisinde karşılanmalıdır.

Rawls'un bu derece geniş ve kapsayıcı bir hoşgörü anlayışına sahip olmasının bir diğer nedeni, bu tür kapsamlı doktrinlerin adil bir düzen içerisinde edineceği deneyim sayesinde daha makul bir hal alacağını ve örtüşen bir konsensüsün gerekliliğini kavrayacağını düşünmesidir. Tabii ki Rawls bu tür kapsamlı doktrinlerin aynı zamanda örtüşen bir konsensüsün güvencesi altındaki adil bir düzenin istikrarına karşı potansiyel bir tehdit olduğunun da farkındadır. Fakat yine de bu tür doktrinlerin adil bir düzene zarar veremeyeceğini düşünür. Tabii ki Rawls bunun sadece bir umut olduğunu ve aksinin gerçekleşmeyeceğinin garantisi olmadığını da kabul eder (Rawls 1993: 65). Fakat buna rağmen, bu tür kapsamlı doktrinlerin tehdit unsuru oluşturmadıkça hoşgörü sınırları içerisinde karşılanması gerektiğinde ısrarcıdır.

Özetle, Rawls'un siyasal liberal yaklaşımı adaleti siyasal alanla sınırlandırarak çeşitliliğe ve çoğulculuğa karşı oldukça açık bir hoşgörü anlayışı oluşturur. Makul çoğulcu bir demokraside hoşgörü düşüncesi kaynağını doğrudan muhakeme zorluklarının bilincinde olan bireylerden alır. Demokratik kurumların adalet prensiplerini uygularken takınacakları tavır da yine makullük anlayışıyla yakından ilişkilidir. Bireylerin ya da grupların temsil ettiği doktrinler, metafizik konulardaki görüşlerini siyasal alana taşımadığı sürece, yani adaletin siyasal prensiplerini tehlikeye atmaya ya da bu prensipleri herhangi bir kapsamlı doktrine göre şekillendirmeye yönelik herhangi bir girişimde bulunmadıkça, bu çoğulculuk içerisindeki diğer her bir birey ya da grup gibi toplumun eşit ve özgür katılımcıları olarak var olmaya devam ederler. Zaten yukarıda tanımladığı haliyle eşit ve özgür oluşları, örtüşen bir konsensüsle güvence altına alınmış olan adalet prensipleri tarafından sağlanmaktadır.

Yukarıda Cohen'in tanımı içerisinde ortaya çıkan iki koşulla vurgulandığı gibi, Rawls'un siyasal liberal hoşgörü anlayışı farklılıkları ya da karşıtlıkları değiştirme gücüne sahip olduğunda bile bu farklılıklara ya da karşıtlıklara karşı hoşgörü göstermeyi gerektirir. Gücün kullanımının bu şekilde hoşgörü çerçevesinde sınırlandırılması, çeşitlilikten kaynağını alan ve eşitlik ve özgürlük gibi bazı temel prensiplere dayanan makul çoğulculuğun en önemli özelliklerinden biridir. Rawls açısından aksi halde, yani gücün kullanımının bu şekilde sınırlandırılmadığı durumda, adaleti istikrarlı bir şekilde sağlamak olası değildir. Çünkü yukarıda vurgulandığı gibi, böyle bir durumda kapsamlı bir doktrin en nihayetinde elindeki gücü baskıcı bir tavırla kullanmak zorunda kalacaktır. Yine yukarıda belirtildiği gibi, makul bireyler istikrarlı bir adil düzen ihtiyacını muhakeme zorlukları düşüncesinin yönlendirdiği makullük sınırları içerisinde kavrayacağından, hoşgörüyü kendilerine dışarıdan dayatılan bir prensip olarak değil, bizzat içinde buldukları kaçınılmaz çoğulculuğun bir sonucu olarak benimseyecektir. Bu bakımdan, Rawls'un makul bireylerde kendiliğinde ortaya çıkmasını beklediği hoşgörü, herhangi bir kapsamlı doktrine ait bir prensip değildir. Aksine, bireylerin rasyonel bir şekilde farkına vardığı ve geliştirdiği bir anlayış olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda hoşgörü siyasal bir karakteristik olarak tanımlanmalıdır. Kısaca, Rawls'un buraya kadar ele alınan tüm görüşleri içerisinde ortaya çıkan bu hoşgörü anlayışı, siyasal liberal hoşgörü olarak tanımlanabilir.

Sonuç

Kavramsal tartışmaların açıkça ortaya koyduğu gibi, hoşgörünün ne olduğu, nasıl tanımlanabileceği ve sınırlarının nasıl belirlenebileceği hakkındaki sorular oldukça detaylı ve kompleks cevaplar gerektirmektedir. Fakat yine açıkça görülmektedir ki, bu kavrama dair tartışmalar genişledikçe ve yeni fikirler ortaya atıldıkça hoşgöründen ne anlaşılması gerektiğine dair bakış açıları da genişlemektedir. Özellikle günümüz demokrasilerinin yalnızca dini inançlar açısından değil, birçok unsur açısından da çeşitlilik gösterdiği gerçeği dikkate alındığında, daha geniş bir hoşgörü anlayışını çoğulcu bir bakış açısıyla bütünleştirerek tanımlamanın bu tartışmaların yönünü belirlediği söylenebilir.

Liberal düşünce geleneğinin tarihsel sürecine bakıldığında, hoşgörü tartışmalarının özel bir yeri olduğu ve birçok liberal değerle yakından ilişkili olduğu görülür. Batı tarihindeki din savaşlarının ardından ortaya çıkan dini hoşgörü, liberal hoşgörünün gelişimi açısından önemli adımlardan biridir. Tabii ki liberal gelenek içerisindeki hoşgörü anlayışı artık yalnızca dini hoşgörü ile tanımlanamaz. Hoşgörü kadar otonomi, bireysel haklar, eşitlik, adalet ve benzeri kavramlar da bu geleneğin tarihsel gelişimi içerisinde adım adım ortaya çıkan ve liberal düşüncenin genel bakışını yansıtan ana unsurlar arasındadır. Fakat yine de liberal geleneğin dini hoşgörüyle başlayarak hayatın birçok alanına yayılan bir hoşgörü anlayışı geliştirdiği tarihsel olarak açıktır.

Geleneksel liberal tartışma konuları arasında gösterilebilecek olan özel mülkiyet, bireysel haklar, hoşgörü, inanç özgürlüğü gibi konulara yirminci yüzyılda bazı yeni konular eklenmiştir. Örneğin gücün, kaynakların, bireysel ve toplumsal refahın adil dağılımı gibi konular ayrıca önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Genel olarak, adalet

başlığı altındaki tartışmalara liberal teori içerisinde özel bir önem verildiği söylenebilir. Bu dönemdeki en önemli isimlerden biri olan Rawls'un liberal adalet teorilerinin gelişimine yaptığı katkı oldukça önemlidir. Rawls'un hem *A Theory of Justice* [Bir Adalet Teorisi] hem de *Political Liberalism* [Siyasal Liberalizm] eserleri adalet tartışmalarında merkezi bir yer edinmiştir. Bu süreç içerisindeki hoşgörü tartışmalarında ise, daha önceki dönemlerde görülen ve büyük ölçüde dini hoşgörü düşüncesiyle ve günümüze göre daha dar bir çoğulculuk anlayışıyla sınırlı bir hoşgörü tanımı yerini daha geniş bir tanıma bırakmıştır. Özellikle siyasal liberalizm, yalnızca dini doktrinleri değil aynı zamanda kültürel, etik ve benzeri doktrinleri ve bu doktrinlere bağlı şekillenen çeşitli iyi anlayışlarını da içeren bir hoşgörü tanımı oluşturarak bu tartışmalara önemli katkılar yapmıştır. Siyasal liberal hoşgörü yaklaşımı, günümüz demokrasilerinin ana özelliklerinden biri olan çoğulcu yapı içerisinde istikrarlı bir adil düzen arayışının önemli bir unsuru olarak görülebilir.

Liberal düşünce geleneği içerisinde özellikle vurgulanan bazı tarihi olaylar ve dönemler, insanlık açısından hem hoşgörü anlayışının önemini hem de istikrarlı bir toplumsal düzen ihtiyacını açık şekilde ortaya koyar. Samuel Clark'ın (2009) belirttiği gibi farklılıkları bastırma çabaları her zaman feci şekilde sonuçlanmıştır, çünkü dini hoşgörü tarihi içerisinde görüldüğü gibi farklılıkların bastırılması tiranlıkla son bulurken, bu çaba başarısızlıkla sonuçlandığında ise din savaşları kaçınılmaz olmuştur. Rawls'un vurguladığı gibi, farklılıkların ve çeşitliliğin kaçınılmaz olduğu ve belki de bu durumun her zamankinden daha açık şekilde fark edildiği çağdaş toplumlarda çoğulculuk ve hoşgörü üzerine yürütülen tartışmalar daha da önem kazanmaktadır. İnsanların karşılaştığı zorunlu göçler, globalleşmeyle birlikte gelen çok kültürlülük, etnik ve dini farklılıklarla bağlantılı olarak ortaya çıkan bazı toplumsal olaylar ve benzeri güncel problemler, hoşgörünün ve demokratik değerlerin yalnızca ulusal değil aynı zamanda uluslararası çerçevede yeniden ve dikkatle ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Sonuç olarak açıkça söylenebilir ki, Rawls'un siyasal liberalizminin çıkış noktası olan çoğulculuk gerçeğinin işaret ettiği gibi bir hoşgörü anlayışı doğrultusunda, adaletin prensiplerinin siyasal alan içerisine sınırlandırılarak belirlenmesi ve örtüşen bir konsensüs ile güvence altına alınması düşüncesi, çeşitli doktrinlerin ve iyi anlayışlarının tarihsel olarak süregeldiği toplumlar ve özellikle gelişmeye devam eden demokrasiler açısından istikrarlı bir adil düzen oluşturma arayışlarında önemli katkılar sağlama potansiyeli taşımaktadır.

On John Rawls's Political Liberalism and Tolerance

Abstract

This study aims to provide an analysis of tolerance based on John Rawls's political liberalism and its importance for contemporary pluralistic democracies. In this sense, it first explores some important ideas developed within some conceptual analyses of tolerance and examines the place of tolerance in the liberal tradition. Then, focusing specifically on some fundamental concepts of political liberalism such as burdens of judgment, reasonableness, and political justice, the study discusses the idea of politically liberal tolerance.

Keywords

John Rawls, Political Liberalism, Justice, Tolerance, Burdens of Judgment, Reasonableness.

KAYNAKÇA

CLARK, Samuel (2009). "No Abiding City: Hume Naturalism, and Toleration", *Philosophy*, 84: 75-94.

COHEN, Andrew J. (2004). "What Toleration Is", *Ethics*, 115(1): 68-95.

DEVEAUX, Monique (1998). "Toleration and Respect", *Public Affairs Quarterly*, 12(4): 407-427.

FIALA, Andrew G. (2002). "Toleration and Pragmatism", *The Journal of Speculative Philosophy*, 16(2): 103-116.

GILBERT, Paul (2000). "Toleration or Autonomy?", *Journal of Applied Philosophy*, 17(3): 299-302.

HEYD, David (2008). "Is Toleration a Political Virtue?", *Nomos*, 48: 171-194.

JONES, Peter (2007). "Making Sense of Political Toleration", *British Journal of Political Science*, 37(3): 383-402.

LANGERAK, Edward (1994). "Pluralism, Tolerance, and Disagreement", *Rhetoric Society of America*, 24: 95-106.

MURPHY, Andrew R. (1997). "Tolerance, Toleration, and the Liberal Tradition", *Polity*, 29(4): 593-623.

RAWLS, John (1971). *A Theory of Justice*, Cambridge: Harvard University Press.

RAWLS, John (1993). *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press.

SMITH, Steven D. (2008). "Toleration and Liberal Commitments", *Nomos*, 48: 243-280.

WALZER, Michael (1997). *On Toleration*, New Haven: Yale University Press.